

TISKY 16. STOLETÍ V ZÁMECKÝCH KNIHOVNÁCH

Petr Mašek

16th Century Prints in Castle Libraries

Abstract: With a financial help of the Czech Ministry of Culture (project NAKI), and in co-operation with the National Heritage Institute and the Czech National Library the Department of Castle Libraries of the National Museum Library has started a new catalogue of 16th century prints in its holding. Only about 3 to 8% of the prints (from that period) may be anticipated to be truly unique; therefore, more interesting will be the study of individual books, mainly their provenance. As a small example, the library of the castle of Rájec nad Svitavou holds three books of highly interesting provenance, among them Hieronymus Wolf's private copy of his complete edition of Demosthenes from about the year 1549. (Hieronymus Wolf, 1516–1580, was a German linguist and professor at the gymnasium at Augsburg.)

Keywords: Castle Libraries of the Czech Republic – The National Museum Library – books 16th century cataloguing – project NAKI (Applied Research and Development of National and Cultural Identity Programme): *Prints 16th century preserved in the Castle Libraries of the Czech Republic* – holding individual characteristics – private possession – book provenance – Hieronymus Wolf, German linguist (1516–1580)

Již v polovině 80. let 20. století zahájilo oddělení zámeckých knihoven soupis tisků 16. století, respektive jeho první poloviny.¹ Práce na tomto soupisu však počátkem 90. let pozvolna ustaly, jednak pro množství jiných činností, jednak protože i do světa knihoven vstoupila moderní výpočetní technika a spolu s ní i zcela jiná technika zpracování. Zároveň bylo zřejmé, že technické možnosti se budou rychle vyvíjet a časem umožní mnohem lepší zpracování tisků. Tyto předpoklady se naplnily a v současné době nazrál čas na pokračování a snad i dokončení tohoto úkolu, tentokrát ve spolupráci s Národním památkovým ústavem a Národní knihovnou a za velkorysé finanční podpory Ministerstva kultury a programu NAKI. Úkolem tentokrát bude soupis tisků z let 1501–1600. Projekt je plánován na čtyři roky a jeho výsledkem bude vedle veřejně přístupné internetové databáze také tištěný katalog vybraných děl. Kritéria výběru se během projektu upřesní.

Na počátku obnovení soupisu je vhodná chvíle k rekapitulaci prozatím dosažených výsledků a zhodnocení fondu zámeckých knihoven. Původní soupis (samozřejmě ve formě strojem psaných katalogizačních záznamů) obsahuje

přes 1000 záznamů z odhadovaných cca 2000 tisků první poloviny 16. století. Druhá polovina století se odhaduje na cca 6000 bibliografických jednotek. Díky novým bibliografiím² a zejména internetových katalogům³ bylo možné doposud zpracované záznamy konfrontovat se stavem bibliografických prací ve světě. Z cca 670 záznamů z oblasti mapované VD 16⁴ nebylo v této bibliografii nalezeno 23 tisků, tj. 3,6 %. Druhá jazyková a kulturní oblast, Itálie, ze které pochází cca 180 záznamů vykazuje méně než 8 % neidentifikovaných tisků. Lze se ovšem domnívat, že tento oproti VD16 značně vyšší počet spíše souvisí s nedokončením italského projektu Edit16. U francouzských tisků⁵ je stav podobný jako u italských, procento unikátů je pravděpodobně ještě nižší než u italských tisků.

Podívejme se nyní podrobněji na pravděpodobné unikáty zámeckých knihoven. Nejprve se budeme věnovat některým německým unikátním tiskům ve fondech zámeckých knihoven. Pět z nich pochází z tzv. letovického konvolutu, skutečně unikátního souboru německých tisků konce 15. a první poloviny 16. století.⁶ Tento konvolut obsahuje celkem 19 bibliografických jednotek, z toho 3 světově unikátní prvotisky.

¹ MAŠEK, Petr. Zahájení soupisu tisků 16. století v zámeckých knihovnách v Čechách a na Moravě. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků*, 1988, roč. 5, s. 165–178.

² Zejména dokončení vydávání VD16, tj. Verzeichniss der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts. Stuttgart 1983–1997. Abt. I. 22 Bde, Abt. II. 2 Bde.

³ VD16 s mnoha dodatky, Edit16, Karlsruher virtueller Katalog (dále KVK).

⁴ Německo v původním rozsahu, tj. včetně Pomořan, Pruska, Slezska, Alsaska, dále Rakousko a Švýcarsko.

⁵ Konfrontováno s katalogy obsaženými v on-line katalogu KVK – Karlsruher Virtueller Katalog dostupné z: <www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>, dále ADMAS, H. M. *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe 1501–1600 in Cambridge Libraries*, Cambridge 1967, 2 sv., MORTIMER, Ruth. *Harvard College Library Department of printing and graphic arts Catalogue of Books and Manuscripts. Part I: French 16th Century Books*, Cambridge, Massachusetts 1964. Vol. I.–II., *Short-Title Catalogue of Books printed in France and of French Books printed in other countries from 1470 to 1600 in the British Museum*, /London/, 1966 a dalších bibliografií.

⁶ Tento článek je věnován především unikátním prvotiskům. Podrobný popis prvotisků srv. MAŠEK, Petr. Konvolut vzácných tisků z letovické knihovny. *Studia Comeniana et historica*, XXIII, 1993, s. 138–139. Unikátní prvotisky byly publikovány v ŠIMÁKOVÁ, Jitka – VRCHOTKA, Jaroslav. *Katalog prvotisků Knihovny Národního muzea v Praze a zámeckých a hradních knihoven v České republice*. Praha: KLP, 2001, 540 s.

Také mezi tisky 16. století tohoto konvolutu nalezneme několik pravděpodobných unikátů. Jedním z nich je zpráva Ulricha hraběte z Reinsteinu a Blanckenburgu⁷ o podvodu, který na jeho rodině spáchal jakýsi Žid Michel.⁸ Závěr tisku je datován rokem 1534, místo tisku ani tiskař uveden není, je vytištěn běžnou frakturou a nemá žádné zvláštní typografické nebo ilustrační vybavení.

Dalšími unikáty jsou praktiky, tj. meteorologické a astrologické předpovědi. Autorem první praktiky je Bartoloměj Mangoldt a byla na rok 1533;⁹ vyšla bez impresa a byla vyzdobena na titulním listu dvěma dřevořezy Saturna a Venuše. VD 16 M 574–575 zná sice z tohoto roku Mangoldtovu praktiku ve dvou vydáních, ale jde zjevně o vydání jiná. Třetím unikátem konvolutu je další praktika téhož autora, tentokrát na rok 1534.¹⁰ Z tohoto roku nezná VD 16 žádné vydání. Jde opět vydání bez impresa s dřevořezem na titulním listu, na kterém vidíme Saturna a Merkura, kteří drží nebeskou klenbu a přinášejí lidem zhoubu a zkázu.

Další unikátní praktika pochází z pera Matthiase Brotbeihela a je na rok 1535,¹¹ tentokrát s optimističtější dřevořezem, na kterém Venuša a chromého Saturna o berlich drží na oprati sám Bůh Otec.

Poslední unikátní praktika letovického konvolutu je od Antona Brelochse¹² na rok 1535. VD B 7417 uvádí na tento rok augsburské vydání Philippa Ulharta, které letovickému naprosto neodpovídá. Na titulním listu nese dřevořez s vyobrazením Venuše, Jupitera a Saturna.

I v dalších zámeckých knihovnách nalezneme prozatím neidentifikované tisky. Autorem dvou unikátních tisků je alsaský humanista Jacobus Wimpheling. Jde o vydání „*Elegantiarum medulla... Leipzig, J. Thanner 1503*“.¹³ Toto dílo vydávala lipská tiskárna Jacoba Thannera v první desetiletí 16. století opakovaně (1501, 1502, 1504, 1506) (VD W 3355–3358), ale vydání z roku 1503 se nachází, zdá se, pouze na Křivoklátě.

Další ve VD 16 nezaznamenané Wimphelingovo dílo je nedatované *Immunitatis et libertatis ecclesiasticae...* vydané ve Vídni a nacházející se v zámecké knihovně Kynžvart. Důvodem nezahrnutí do VD 16 je snad okolnost, že toto dílo, byť jednoznačně datované post 1500 nebo dokonce cca 1507 je zaznamenáno v Hainově¹³ soupisu prvotisků i v Goffově soupisu.¹⁴

Neznámou edicí je M. T. Cicero: *TVSCVLANARVM QVAESTIONVM* vydané v alsaském Schlettstadtu Matthiasem Schuererem v roce 1521. Tento tisk, jinak běžně vydávaného díla, je unikátně zachován v zámecké knihovně Kynžvart.

„*Die kunst wie man fisch und vögel fahen soll...*“ je opět často vydávané dílo, které vycházelo opakovaně ve Štras-

burku a v mnoha dalších městech (VD 16 W 2574–2589), ale prozatím neznámé je heidelberské vydání z roku 1508. Tisk pochází ze zámecké knihovny Loučná, kterou Městskému archivu v Brně odkázal Antonín Bedřich hrabě Mittrowský z Nemyssle (1770–1842).

Z italských unikátů lze uvést některá vydání právnických komentářů Giasona dal Maino z let 1512–1515 vydávaných v Benátkách Filipem Mantuanem a Battistou de Tortis ze žerotínské knihovny Bludov, soubor filozofických a theologických traktátů Giovanniho Francesca Pico della Mirandola vydaný anonymním tiskařem v roce 1506 z kancelářské knihovny z Kynžvartu nebo nezaznamenanou edicí vojenské příručky Pietra Cornazzano: „*De re militari...*“ vydanou v Benátkách v roce 1537 z knížecí piccolominské knihovny Náchod.

Z francouzských, prozatím v jiných databázích nenalezených tisků 16. století, lze upozornit např. na „*Cronique & HISTOIRE FAICTE...*“ Philippa de Comines vydané v Paříži O. Petitem roku 1549 (známá jsou vydání od jiných nakladatelů) nebo na dvě díla M. T. Cicera: „*PARADOXA*“ v pařížském vydání 1536 a „*TVSCVLANAE QVAESTIONES*“ vydané v Lyonu 1541.

Z prozkoumaného vzorku tedy jednoznačně vyplývá, že za současného stavu zpracování starých tisků ve světě je jen velmi obtížné najít větší množství unikátních děl, kterými by naše knihovny mohly obohatit některou z národních bibliografií.

Pozornost katalogizátorů by se tedy měla soustředit (s výjimkou tvorby národních bibliografií) na popis a identifikaci individuálních znaků popisovaných knih, především pak na jejich provenienci. V rámci projektu NAKI 024 byla prozatím proveden pilotní průzkum tisků 16. století v zámecké knihovně Rájec nad Svitavou. Mezi necelou stovkou prohlédnutých tisků se objevily hned tři provenienčně velmi zajímavé tisky.

Na dvou svazcích Justinánových zákoníků nalezneme mědirytové heraldické exlibris: na červeném štítě stříbrné břevno pokosem, v klenotu s pohanskou korunou, rohy červenostříbrné, s textem „*Ex Bibliotheca gesambten hoch Adelichen Kräfftschen Stiftung*“.¹⁵ Vyobrazený erb patří rodu Krafft z Delmensingenu, tj. staré švábské šlechtické (nebo dle některých genealogů patricijské) rodině z Ulmu,¹⁵ které byl v roce 1552 potvrzen erb. V první polovině 18. století žil svou učeností proslulý Raymund Krafft, starosta města Ulmu a majitel rozsáhlé a známé knihovny, jejíž katalog nechal v roce 1739 vytisknout.¹⁶

⁷ Jde o starý německý rod žijící v hraběcím stavu již počátkem 12. století. Rod vymřel koncem 16. století. Srv. *Stammbuch der blühenden und abgestorbenen Adels in Deutschland. Regensburg 1860–1866*, Band III, s. 227

⁸ Herrn Ulrichs Graffen vnd herrn zu Reinstein vnd Blanckenburg, bericht des schendtlichen betrugs. So Michel Jüde. an yhren. G. geübet, Desgleichen eine Schützrede auff gedachts Heillosen Jüden schmeheschrifft ann Vilcken Klencken aussgangen.

⁹ Practica Tütsch vff d M.D.XXXIII. Jar, durch Bartholomeum Mangolt der fryen kunst vnd artzny Doctor, gemeinem menschen zů güt vs gangen.

¹⁰ Practica Teütsch avff das M.D.XXXIII. Jar. Durch Bartholomeum Mangolt, den gemaynen menschen zů nutz au gangen.

¹¹ Practica Magistri Mathie Brottbeyhel, auff das M. D. XXXV. Jar, Darbey eyn sonderliche, der stund nach dem Ascendente, berichtung vnd anzaigung erwölter la tägen, zů yeder zeyt de Jars eyngemischet.

¹² Practica teutsch auff das M.D.xxv. Jare, durch Anthonium Brelochs der freyen kunst vnd Ertzney Doctor, zu Chwebischenhall bestelten Leybartzet, auff das kürtzezt gemacht.

¹³ HAIN, L. *Repertorium bibliographicum*. Vol. II. Stuttgartiae, 1877, nr. 6080.

¹⁴ GOFF, F. R. *Incunabula in American Libraries*. New York, 1973, W 25.

¹⁵ TITAN VON HEFNER, O. *Adel des Königreichs Bayer*. Nürnberg, 1854, s. 90, Tf. 106. *Stammbuch der blühenden und abgestorbenen Adels in Deutschland. Regensburg, 1863*, II, s. 293. KNESCHKE, E. H. *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*. Bd. V., Leipzig 1864, s. 259–260.

¹⁶ *Catalogus Bibliothecae... Raymundo Krafft de Delmensingen...*, Ulmae 1739. Zmíněné exlibris odpovídá době počátku 18. století.

Exlibris Raymunda Kraffta, starosty města Ulm z počátku 18. století

Katolická postila Martina Eisengreina vydaná v Ingolstadtu v roce 1583 (VD 16 E 812) nese na předním přidešti dobové dřevořezové kolorované heraldické exlibris: na pokosem děleném zlatočerném štítě stříbrná ruka s kladivem, v klenotu s pohanskou korunou s šesticípmi hvězdami na konci zlatočerných rohů a s textem „FAMIL: SCHMIDNERORUM SVPELLEX LIBR.“ Jde pravděpodobně o erbem obdařený měšťanský rod, který se prozatím nepodařilo identifikovat. Totožné exlibris se nachází na konvolutu prvotisků a tisků 16. století ve Vědecké knihovně v Olomouci.¹⁷ Olomoucký konvolut je vevázán do téže světlé pergamenové vazby stejně jako rájecký tisk a je doplněn vpiskem „...Joannis Georgii Schmidners...“. Ve zmíněné knihovně v Olomouci není toto exlibris ojedinělé. Objev druhého výskytu tohoto exlibris a opět na Moravě napovídá, že by mohlo jít o moravskou měšťanskou knihovnu konce 16. století.

Nejzajímavější provenienční stopu nalezneme na souborném vydání Demosthena, Basel cca 1549 (Adams D 269). Na

přední mírně poškozené desce je slepotiskový nápis „NOVAE BIBLIOTHEC... AVG REIPVB DD... DOMINI MDLXII A HIERONYMI WOLPII V. L. PROFES. ET BIBLIOTHECARIO“, na předním přidešti je pak přímo natištěn kolorovaný dřevořez s polceným červenostříbrným štítem, na němž je zelená piniová šiška na podstavci. Stejný motiv má též filigrán předsádkového papíru. Jde o znak města Augšpurku, ve kterém byla umístěna v 16. století rozsáhlá knihovna. Jejím správce byl koncem svého života Hieronymus Wolf (1516–1580),¹⁸ německý filolog a profesor na augšpurském gymnáziu. Zmíněné basilejské vydání Demosthenova díla vyšlo právě s Wolfovým komentářem, proto mu byla věnována při vazbě náležitá pozornost. Není jasné, jakým způsobem kniha opustila svou kontinuálně spravovanou knihovnu v Augšpurku a jak se dostala do rukou knížat Salmů.¹⁹

První průzkumy tisků 16. století ve fondech zámeckých knihoven tedy jednoznačně ukazují, že při jejich soupisu je nutné věnovat se co možná nejdůležitěji individuálním znakům knih.

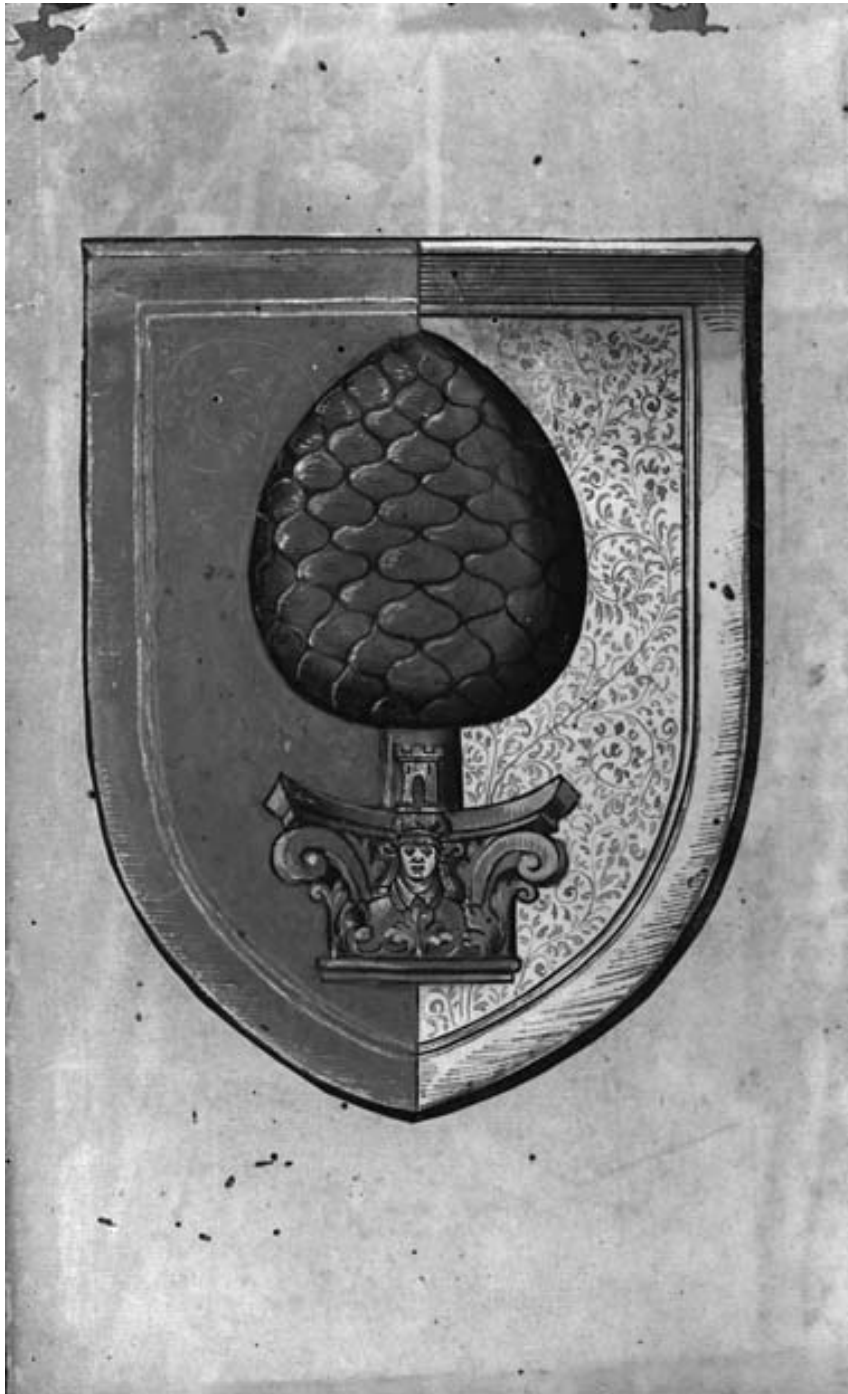

Kolorované heraldické exlibris prozatím neidentifikované měšťanské rodiny Schmidnerů z konce 16. století

¹⁷ KRUŠINSKÝ, Rostislav. Nové prvotisky – etiam-etiamque. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 17. odborné konference Olomouc, 5.–6. listopadu 2008*. Olomouc 2009, s. 160.

¹⁸ JOECHER, Christian Gottlieb. *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, Bd IV., Leipzig, 1751, sl. 2048–2049, *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 43, Leipzig, 1898, s. 755–757, RIEGER, F. L. *Slovník naučný*, díl X, W–Ž, Praha, 1873, s. 144.

¹⁹ Dnes spravuje knihovna v Augšpurku přes 2200 prvotisků a téměř 30.000 tisků 16. století. Dle sdělení ředitele této knihovny pana Helmuta Giera vlastní knihovna další dva exempláře téhož díla a v 19. století pravděpodobně došlo k vyřazení třetího exempláře jako duplikátu.

Kolorované exlibris Hieronyma Wolfa (1516–1580)

Zusammenfassung

DRUCKE DES 16. JAHRHUNDERTS IN DEN SCHLOSSBIBLIOTHEKEN TSCHECHIENS

Die Abteilung für Schlossbibliotheken beginnt erneut mit der Erfassung der Drucke des 16. Jahrhunderts, diesmal mit der großzügigen Unterstützung durch das Programm NAKI des Ministeriums für Kultur der Tschechischen Republik. Die geschätzte Zahl beläuft sich auf etwa 10.000 bibliographische Einheiten. Der Vergleich der bisherigen Datenbank (ca. 1000 Beschreibungen) der Drucke aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts mit den jetzigen Internetkatalogen (VD 16, edit16 u. a.) zeigt, dass in den Beständen der

Schlossbibliotheken nur eine kleine Menge, nämlich ca. 3–8%, an völlig unikalen Drucken zu erwarten ist. Umso interessanter wird es sein, die individuellen Merkmale der Bücher zu verfolgen, vor allem deren Provenienz. In einem sehr kleinen Muster der Bibliothek Rájec nad Svitavou [Raitz] wurden drei ihrer Provenienz nach sehr interessante Drucke gefunden, z. B. das persönliche Exemplar des Herausgebers der ca. 1549 in Basel erschienenen Gesamtausgabe von Demosthenes, die Hieronymus Wolf (1516–1580), deutscher Philologe und Lehrer am Gymnasium in Augsburg, veranstaltete. Das Buch ist sowohl mit seinem Supralibros als auch mit einem kolorierten Holzschnitt-Exlibris versehen.